

Debreceni Egyetem

Márkus Edina

Szektorsemlegesség a kultúra területén
Kulturális célú nonprofit szervezetek helyzete kelet-közép-európai városokban

- Doktori (Ph. D.) értekezés tézisei -

Debrecen
2006

**Debreceni Egyetem
Tudományegyetemi Karok
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris (Társadalomtudományok és Bölcsészettudományok) Doktori Iskola
Neveléstudományi Doktori Program
Felnőttnevelés és közművelődés alprogram**

**Szektorsemlegesség a kultúra területén
Kulturális célú nonprofit szervezetek helyzete kelet-közép-európai városokban**

- Doktori (Ph. D.) értekezés tézisei -

Témavezető tanár:
Sári Mihály Ph. D. habil.
Tanszékvezető egyetemi docens
PTE FEEK

Készítette:
Márkus Edina
doktorjelölt

**Debrecen
2006**

CÉLKITŰZÉS ÉS A TÉMA KÖRÜLHATÁROLÁSA

A civil társadalom újrafelfedezése az 1970-es években figyelhető meg a társadalomtudományi kutatásokban, egyes kutatók a kelet-közép-európai átalakulás, a kelet-közép-európai országok demokratikus átmenetében betöltött szerepével indokolják, mások a jóléti állam válságára adott reakcióként, lehetséges megoldásként tekintenek rá. Számos kutató felhívja a figyelmet a civil társadalom jelentőségére, különböző megközelítésből, más-más szerepre helyezve a hangsúlyt. Arató (1999) a civil társadalom az állami diszfunkciók kontrolljaként való működését emeli ki. A civil szervezeteknek nagy szerepe van a társadalmi kommunikációban és cselekvésekben való részvétel elősegítésében, amely alapvetően meghatározza a demokratikus társadalmi működés minőségét. Bizonyos területeken a piac, más területeken a jóléti állam mondott csődöt, nem képes a társadalom tagjainak szükségleteit megfelelően kielégíteni, ennek következtében az informális gazdaság válik meghatározóvá, egyrészt a család és háztartás, másrészt a kis informális csoportok révén (Zapf, 1984). Putnam (1993b, 2000) társadalmi tőke vizsgálatai kapcsán utal a civil társadalom szerepére, véleménye szerint az egyének, hálózatok közötti kapcsolat, amely elsősorban a kölcsönösségen és a bizalmon alapul, és a társadalom tagjainak formális civil társadalmi szervezetekben való részvétele, alapjai a társadalmi tőkének.

A rendszerváltás után a kultúra területét érintően is strukturális átalakulás ment végbe, az állami szervezetek mellett megjelentek a piaci és a nonprofit szektor szereplői, sőt az állami szerepvállalás nagy arányú csökkenése mellett a piaci és nonprofit szervezetek váltak hangsúlyossá egyes területeken (például zene, média).

A többszektoros modell elé a kelet-közép-európai országok nagy várakozásokkal tekintettek. Azzal a mítosszal (Kuti, 1998; Lantos, 1999), amelyet a 90-es évek elején a hazai kutatók és a nonprofit szektorban dolgozók kialakítottak a nonprofit szervezetek hatékonyságával kapcsolatban, már leszámoltak. A nemzetközi szakirodalomban fellelhető kutatások nem támasztják alá azt a hazai hiedelmet, amely szerint a nonprofit formában nyújtott szolgáltatás eleve hatékonyabb az államinál. Az eddig elvégzett, hazai empirikus vizsgálatok igen változatos eredményeket hoztak. Ezek leginkább abban foglalhatók össze, hogy a jól működő nonprofit szervezetek által elért hatékonyság magasabb a túlbürokratizált állami intézményekénél, míg a rosszul szervezett nonprofit szolgáltatások – többek között – hatékonyság tekintetében is elmaradnak a jól működő állami szolgáltatások mögött (Kuti, 1998:154). Még kevesebb hatékonysági előnyt tudtak a kutatók kimutatni a nonprofit szervezetek piaci szolgáltatókkal való összehasonlításában.

Azonban a kulturális célú nonprofit szervezetekkel szemben új elvárások jelentek meg, többek között: szolgáltatásban nagyobb szerep vállalása, foglalkoztatás-élénkítő szerep, alternatív foglalkoztatási formák kialakítása. Fel kell tennünk a kérdést, hogy mi a valóságos helyzet? Mennyiben alkalmasak a szervezetek ezeknek az elvárásoknak megfelelni? Milyen problémáik vannak, milyen akadályai vannak annak, hogy az elvárt szerepeknek megfeleljenek? Milyen különbségek és hasonlóságok vannak a vizsgálatban szereplő kelet-közép-európai városokban működő szervezetek között? Kutatásunkban ezekre a kérdésekre kerestük a választ, támaszkodva a szociológia, a közgazdaságtan, a politológia és a történettudományokra. *Célunk* a cseh, a lengyel, a lett, a magyar és a német nonprofit szektor vizsgálata; a kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetének elemzése kelet-közép-európai városokban¹; megértése azon tényezőknek, amelyek segítik, vagy

¹ Az Európai Bizottság támogatásával létrejött kutatás (Third System and Employment) civil szektor foglalkoztatásban betöltött jelenlegi és lehetséges szerepének feltárására irányult az európai országokban három területen: a kultúra; a környezetvédelem és a szociális szolgáltatások területén. Ennek a kutatásnak a részeként az Európai Bizottság mellett a Volkswagen Alapítvány támogatásával az ARCIWEB (Art and

késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken; valamint a kulturális célú nonprofit szervezetek foglalkoztatási potenciáljának vizsgálata.

ELMÉLETI HÁTTER

A nemzetközi és hazai szakirodalom áttekintésekor törekedtünk a témában leginkább kutatott területek áttekintésére. A nonprofit szektor nemzetközi és hazai kutatási témái, alapproblémái hasonlóak, egyes témakörök a nonprofit szektor nemzetközi viszonylatban; társadalmi-gazdasági környezet vizsgálata, szektorok közötti együttműködés; társadalmi, gazdasági szerepek vizsgálata; megjelennek mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban. Ennek oka egyrészt az, hogy az elmúlt évtizedekben több tudományterület kutatói élénk érdeklődéssel fordultak a civil társadalom vizsgálata felé a világ minden táján, és nemzetközi összehasonlító vizsgálatok keretében együttműködtek. Másrészt a magyar kutatók is részt vettek a nemzetközi kutatók vitáiban, valamint a kelet-közép-európai országok közül az elsők között kapcsolódtak be az összehasonlító vizsgálatokba². A nemzetközi szakirodalomban azonban a szektor eredetét, szerepét, annak változásait vizsgáló nonprofit elméletek és az összehasonlító szemléletű kutatások is gyakoriak.

A *nonprofit elméletek* az elmúlt évtizedekben egymással versengve, egymást kiegészítve próbálták meghatározni a nonprofit szervezetek létrejöttének okait, gazdasági-társadalmi szerepét, a nonprofit szektor fejlődését. A kezdetben elsődlegesen empirikus, közgazdasági megközelítésű nonprofit kutatások interdiszciplináris jellegűekké váltak, és ennek megfelelően a szervezetek társadalmi és politikai beágyazódása került a középpontba az elemzésekben. A jelenlegi kutatásokban a nonprofit szervezetek jóléti államban betöltött szolgáltató szerepének vizsgálata mellett egyre inkább hangsúlyt kap a szervezetek civil társadalmi funkcióinak feltárása (Zimmer, 2002). Kramer (2000) az elméleteket összefoglalva három csoportot különít el, az első a hatvanas években a nonprofit szektor erősödéséhez – „globális egyesületi forradalom” (Salamon – Anheier, 1995) –, szervezeteinek elterjedéséhez köthető, leginkább a szektor gazdasági szerepét vizsgáló keresleti és kínálati elméletek; a második a ’80-as években a nonprofit szektor kudarcával, állammal való viszonyával foglalkozó elméletek (pl. öntevékenység kudarc elmélet); a harmadik a jóléti államok fejlődése kapcsán kialakuló jóléti mix, jóléti háromszög, jóléti pluralizmus koncepciók, amelyek a szektorok közötti együttműködésre helyezik a hangsúlyt.

Cultural Cities: New Employment Laboratories) kutatás. A kutatás első szakaszában, amelyet az IMED (Istituto per il Mediterraneo) vezetett, nyugat-európai (olasz, német, spanyol) városokat vizsgáltak. A második szakaszban a Drezdai Egyetem Szociológia Intézete és a görllitzi Szászország Kulturális Infrastruktúrájáért Intézet vezetésével, a Volkswagen Alapítvány támogatásával európai országok Csehország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Németország városait (Prága, Krakkó, Riga, Debrecen, Görlitz, Weimar, Drezda) vonták be a vizsgálatba. Kelet-közép-európai országokként vannak említve a kutatás második szakaszában részt vevő országok, az összefoglaló tanulmány címe is „Kulturális átalakulási folyamatok kelet-közép-európai országok nagyvárosaiban különös tekintettel a harmadik szektorra”, a politikai és földrajzi értelmezés azonban dilemmákat vet fel. Valójában Kelet-Németország 1990 óta az EU része és nem Kelet-Európáé. Lettországot nem minden esetben sorolják a kelet-közép-európai országok közé, hanem Kelet-Európához (vagy a Baltikumhoz).

A debreceni kutatócsoport tagjai – a Debreceni Egyetem Szociológia Tanszéke és a Felnőttnevelési és Művelődéstudományi Tanszék együttműködésében: Csoba Judit, Juhász Erika, Márkus Edina, Rubovszky Kálmán, Szabó János Zoltán.

² Johns Hopkins összehasonlító projektben már 1990-től, később a CISONET – Civil Society Network, FOCS – Future of Civil Society projektekben. Mindhárom kutatásról esett szó a nemzetközi szakirodalom áttekintése kapcsán.

Egyes európai országok és az Egyesült Államok nonprofit szektorának meghatározott szempontok szerint áttekintését a különböző modellek bemutatása, lehetséges fejlődési utak áttekintése miatt tartottuk fontosnak. A kelet-közép-európai országok fejlődésének, helyzetének áttekintése a kérdőíves vizsgálat megalapozását is szolgálta. Az elemzési szempontok megválasztásánál azokat a nonprofit szektor méretét és szerkezetét befolyásoló tényezőket vettük alapul, amelyeket az utóbbi években a nonprofit szektor eredetének, társadalmi-gazdasági szerepének vizsgálatakor nonprofit elméletek kapcsán megfogalmaztak.

A Magyarország nonprofit szektorának és kulturális célú szervezeteinek helyzetét bemutató fejezet fontos ismereteket nyújt annak a kérdésnek a megválaszolásához, amely a szektorral szembeni elvárások érvényességét vizsgálja. A nonprofit szektorban rendkívüli gyors fejlődés ment végbe, azonban a szektor egyes szervezeteinek helyzete háttérüktől, támogatóiktól, tényleges tevékenységeiktől függően különbözően alakult. A kulturális célú nonprofit szervezetek intézményi formáikat, területi elhelyezkedésüket, alapítóikat tekintve igen sokszínűek, ami céljaik és tevékenységeik sokrétűségével függhet össze. A kilencvenes évek második felében már nemcsak mint a közösségi művelődés és a civil társadalom intézményei, hanem mint szolgáltatók is részt vállaltak a lakosság kulturális szükségleteinek kielégítésében, kiegészítő, fejlesztő funkcióban.

A vizsgált országok kulturális szektora fejezetben, a vizsgálatban részt vevő országok kultúrpolitikájának áttekintése, a működési feltételek vizsgálata kulturális területen, a nonprofit szektorral való együttműködés feltárása volt a célunk. A kijelentések szintjén megjelenik a nonprofit szektorral való együttműködés ösztönzése, az együttműködések fejlesztése kapcsán példákat hoznak az egyes országok kulturális szektoraiban az állami és nonprofit, valamint piaci szektor együttműködésére, de ezek egyedi példák, átfogó program, amely ösztönözné a partnerséget, nem jelenik meg. Pusztán a makrofolyamatok elemzése nem mutatja meg, hogy milyen a napi gyakorlat, hogy mennyire tekinti partnernek a szervezeteket a kulturális kormányzat, legyen akár regionális vagy akár helyi szinten.

AZ EMPIRIKUS KUTATÁS MÓDSZEREI ÉS FOLYAMATA

A civil, nonprofit jelleg jelentése sem nemzetközi, sem történeti összehasonlításban nem egységes, ezért kezdetben számos kutatás a fogalom és elnevezések meghatározásával, történetével, értelmezésével foglalkozott. A fogalmak meghatározását és használatát az utóbbi évtizedekben végzett nemzetközi és hazai kutatások megközelítéseit figyelembe véve alakítottuk ki.

Az állami szerepvállalás átértékelésének következtében a társadalmi és gazdasági élet szerkezetéről való gondolkodásban is változások történtek. A közgazdasági gondolkodás klasszikus intézményi paradigmája, amely az intézmények működési alapelveire és céljaira épül, a gazdaság szervezeteit két szektorba – piaci (magán) és állami (közületi) – sorolta. Az intézményeknek egy harmadik, jogi formáját tekintve a magánszektorhoz tartozó, de közcélokat szolgáló csoportjára (harmadik, civil, nonprofit, önkéntes, nem-kormányzati szektor elnevezésekkel) irányította a figyelmet, amely már hosszú ideje világszerte számottevően járult hozzá a társadalmi problémák megoldásához.

Seligman (1997) szerint a civil társadalom szociológiai fogalmának két általános alkalmazási köre ismeretes. Az egyik a politikai szociológia intézmény- és szervezetkutatásához, a másik az értékek, és meggyőződések világához kapcsolódik, tehát analitikai és normatív szemlélet egyaránt megjelenik. Az utóbbi időben az elemző fogalomhasználat az elterjedtebb, amely szerint a civil társadalom a gazdaság és az állam

közötti interakció szférájaként értelmezhető, mindenekelőtt a nyilvánosságból és a különböző szabad társulásokból áll (Arató, 1992).

A szektor és szervezetek különböző – civil, önkéntes, közhasznú, nem kormányzati, nonprofit – elnevezései egy-egy jellemzőt emelnek ki, amely elnevezések mindig visszavezethetők a használó értékrendjére. Országoként, nyelvterületenként is különböző elnevezések³ figyelhetők meg, szintén a szervezetek más-más jellemzőjét kiemelve, amelynek háttérében korántsem történelmi véletlenek tükröződnek, hanem a szervezetek társadalmi-gazdasági szerepének, beágyazottságának országok közötti különbségei is (Kuti – Marschall, 1991:62).

A harmadik vagy nonprofit szektor és szervezetek elnevezést általában a statisztikai, közgazdaságtani és szociológiai a nem kormányzati szervezetek, a civil társadalom elnevezést pedig főképp a politológiai irodalom használja. Dolgozatunkban a történeti áttekintéseknél leginkább az önkéntes, öntevékeny megnevezést, azokban az esetekben, ahol az eredeti értelmezés megkívánja, a civil jelzőt használjuk, egyébként a nonprofit elnevezést alkalmazzuk.

A kutatás során a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) 1989 és 2004 közötti adatait, a Johns Hopkins Egyetem Összehasonlító Nonprofit Szektor Projektjének adatait (1990, 1995, 1998), valamint a Compendium program⁴ országtanulmányait elemeztük. Ezek a tanulmányok és statisztikák módszertanilag egységes és részletes összefoglalását adják a nonprofit szervezetekkel (alapítványokkal, társas nonprofit szervezetekkel) kapcsolatos adatoknak hazai és nemzetközi szinten egyaránt. Emellett a kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett kutatás kérdőíves vizsgálatának (N=421) adatait elemeztük.

A kutatásban használt egységes alapfogalmak közül a nonprofit szektor – nonprofit szervezetek, a Nonprofit Szervezetek Nemzetközi Osztályozása (ICNPO) során felállított kritériumok alapján kialakított definíciót használtuk, mely szerint a nonprofit szférához azok a szervezetek tartoznak, amelyek jogilag létező; intézményesült szervezetek⁵; önszerveződésen és öntevékenységen alapulnak, ami megmutatkozik az önkéntes munka gyakorlásában, a tevékenységben és az adományokban is; önálló, kormánytól független vezetésük van; nem elsődlegesen gazdasági céllal alakultak, gazdálkodásuknak eredményét nem osztják fel, közcélúak. A vizsgálatban a kultúra szűkebb fogalmát alkalmazzuk, amely csak egy körülhatárolt területre koncentrál. Ennek középpontjában a művészetek, a kulturális örökség, a közművelődés és a média állnak. Kulturális célú nonprofit szervezeteknek tekintettük azokat a szervezeteket, amelyeknek az alapszabályában, tevékenységi körében, esetleg nevében bárminemű utalás történt a kulturális tevékenységre.

Az *első vizsgálati szakaszban* a projektpartnerek nem-strukturált interjúkat készítettek szakértőkkel (helyi kulturális szakemberekkel – városi önkormányzattól, kulturális szervezetektől), valamint a városok kultúrpolitikájáról és nonprofit szektoráról készítettek egy rész tanulmányt. A *második kutatási szakaszban* a projektpartnerekkel rendezett személyes találkozások alkalmával, a kutatási célok, törekvések és ezek kivitelezésének egyeztetésére került sor. A Szászország Kulturális Infrastruktúrájáért

³ Nagy-Birtanniában voluntary sector, charities; Franciaországban économie sociale; Németországban gemeinnützige Organisationen, Gemeinwirtschaft, Nicht-Erwerbssektor; az Egyesült Államokban third sector, nonprofit sector, independent sector, tax-exempt sector, voluntary sector, philanthropic sector; Olaszországban volontariato, associazionismo, terzo settore.

⁴ Kultúrpolitikák Európában: alapvető tények és trendek rövid összefoglalása – az Európa Tanács Kulturális Bizottsága és titkársága vezetésével 1998 óta zajlik a European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts) együttműködésével.

⁵ A lett szervezetek a város kulturális osztályánál nyilvántartott szervezeteket jelentik, jelentős részük nem intézményesült, bíróságnál nem bejegyzett.

Intézete és a Drezdai Egyetem Szociológiai Tanszéke által kidolgozott fogalmi és módszertani háttér, amely tartalmi aspektusokat és módszertani eljárásokat is tartalmazott, megvitatásra került a projektpartnerekkel. A projektpartnerek első beszélgetése révén levont tapasztalatok alapján, amely az adott városok nonprofit szektorának szerkezetére és tulajdonságaira irányultak, egy részben standardizált kérdőív létrehozása mellett döntöttek, ezek után a német kérdőíveket rendelkezésünkre bocsátották tájékozódásul. A kérdőív első változatának kidolgozása után előtesztelést végeztek 20 görli tzi kulturális célú nonprofit szervezetnél, az előtesztelés után csak jelentéktelen módosításokat tettek a kérdőíven. A kérdőívet az egyes országok adottságaiknak megfelelően átalakították. A kérdőívek elemzésével és az adatok első értelmezésével az adott helység kutatói foglalkoztak. A kérdőív tartalmi súlypontjai: az alapítás körülményei, működés jellemzői, finanszírozás; tevékenységszerkezet, célcsoport; a szervezetek foglalkoztatási jellemzői; a pénzügyi háttér és a kulturális és gazdasági helyzet értékelése az adott régióban. *A harmadik, egyben utolsó vizsgálati szakaszban* a második lépésben felállított típusok közül kiválasztott szervezeteket még részletesebb vizsgálata volt a cél, félig strukturált interjú módszerrel

A mintát az adatbázisokban talált kulturális célú szervezetek összessége jelentette az 1999-es állapotokat alapul véve. A keletnémet vizsgálatok alapjául a bíróságok által nyilvántartott egyesületi és társasági cégjegyzékében, valamint a tartományok alapítványi nyilvántartásában szereplő szervezetek szolgáltak. A cseh projektpartnernél a bírósági jegyzékben, a belügyminisztériumi jegyzékben, a cseh állami hatóságok jegyzékében és a közhasznú szervezetek által létrehozott módszertani központ jegyzékében felvett szervezetek kerültek a mintába. A magyar partner a kutatás szempontjából releváns szervezetek címeit a Központi Statisztikai Hivatal Hajdú-Bihar Megyei Igazgatóságától és az illetékes megyei bíróságtól kapta meg. A rigai kutatásnál a városi tanács kulturális kormányzatának adataira lehetett támaszkodni, amely Lakis (2000) megítélése szerint a vizsgált szervezetekről reprezentatív képet ad. A krakkói vizsgálatok adatbázisának háttére nem ismeretes. Az értékelhető kérdőívek száma 421 (az egyes városokra eső szervezetek száma: Prága – 98, Riga – 90, Debrecen – 65, Drezda – 97, Görlitz – 41, Weimar 30).

A kérdőíves felmérés eredményeinek elemzésekor azt tartottuk szem előtt, hogy a kelet-közép-európai városok kulturális szektorában működő nonprofit szervezetek helyzetének elemzése révén választ kapjunk arra, hogy a velük szemben támasztott elvárásoknak – önkormányzatoktól közfeladatok átvállalása, szolgáltató, foglalkoztatás élénkítő szerep – képesek-e megfelelni. Célunk az volt, hogy megértsük azokat a tényezőket, amelyek segítik, vagy késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken. Az elemzéskor igyekeztünk a kérdőíves vizsgálat során feltárt információkat bemutatni, kerestük azokat az összefüggéseket, amelyek a feltárt tényeket magyarázhatják.

FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- A vizsgálatban részt vevő cseh, lett, lengyel, magyar és német városok valamennyien példái a rendszerváltás után átalakuló társadalmaknak, amelyek különbözőségei ellenére (országos és regionális szerepük, lakosság aránya) hasonló intézményi és mentális mintákkal és hagyományokkal rendelkeznek, ezért azt feltételeztük, hogy a kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetében, fejlődésében hasonlóságokat tapasztalhatunk. A történeti, strukturális egyezések ellenére a vizsgálatban részt vevő városokban a nonprofit szektor jelentős, az adott országra jellemző eltérést mutat (működési keretek, tevékenységek, bevételi nagyság, foglalkoztatási típusok). A német kutatásvezetők a keletnémet szervezetek kedvezőbb helyzetét (anyagi, foglalkoztatási) feltételezték az egyesítés utáni anyagi támogatás, működéshez szükséges tanácsok, jogi keretek gyors kialakítása miatt, azonban ez nem igazolódt, jelentős különbséget nem tapasztaltunk a

keletnémet szervezetek javára. A saját elképzelésünk, amely szerint 10 év a változások szempontjából rövid idő a kedvezőbb helyzet kialakulására, nagy eltérésekre nem számíthatunk, igazolódott.

- Seifert (1996) feltételezte, hogy a II. világháború előtti szervezeti minták, önkéntes hagyományok már nem jelennek meg markánsan a kulturális szervezetek körében a kelet-közép-európai országokban. Az egyesítés után a keletnémet harmadik szektort vizsgálók kétféle, ellentétes nézőpontot alakítottak ki. Az egyik szerint Kelet-Németországban a harmadik szektor a civil társadalom kifejeződése, a demokratikus folyamatokban gyökerezik, egyre aktívabb társadalmi részvételen alapul. A másik vélemény szerint Németország keleti részében a harmadik szektor a nyugatnémet nonprofit szektor kiterjedése. Ebben az úgynevezett békés gyarmatosítási folyamatban nyugatnémet mintára szervezeti egységek jöttek létre anélkül, hogy beágyazódtak volna a helyi társadalomba (Anheier – Priller – Zimmer, 2000). Mind Seifert, mind Anheierék megállapításának második része megdőlt. A vizsgálatunkban a szervezetek jogelődjeinek feltárásával vizsgáltuk ezt a kérdést. Az újr alapított szervezetek száma valóban nem volt magas Debrecenben (a debreceni szervezetek – kettő kivételével – új alapításúak, még ha az a '80-as években történt is). Azonban épp a keletnémet városok szervezetei, valamint a prágai szervezetek között jelentős arányban vannak újra alapított szervezetek, amelyek a korábbi szervezetek hagyományait viszik tovább, és ez épp a társadalmi beágyazottságra enged következtetni, hisz több évtizednyi tiltás sem tudta a szervezeti mintákat megsemmisíteni.
- Németországban, Csehországban és Magyarországon a jogi keretek már rögzítettek. Lengyelországban és Lettországon még részben hiányzik a részletes jogi szabályozás és/vagy ennek gyakorlati megvalósítása. Ez kihat a szektor fejlettségére, Lengyelországban a szervezetek száma kevesebb mint fele a Magyarországon bejegyzett szervezeteknek, Rigában pedig sok esetben annak ellenére, hogy évek óta közösségként működnek egy-egy kulturális intézmény berkein belül informális csoportok, nem intézményesültek. A jogi feltételek változásának hatását tapasztalhattuk a debreceni szervezetek esetében. A jogi szabályozás alapítványokat támogató hatásai révén a '90-es évek elején az alapítványok létrehozása volt a meghatározó. Amint változott a szabályozás kiegyenlítődés tapasztalható a szervezeti formák tekintetében.
- A nonprofit szektor területén a kultúra és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokat tekintve, mint a nemzetközi kutatások országok közötti összehasonlításánál is láthattuk, ennek hátterében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni. Ezt az előfeltevést részben igazolta a felmérés, a prágai és valamelyest a debreceni szervezeteknél tapasztalhattuk a '89 előtt alapított szervezetek magasabb arányát. Az azonban a vizsgált szervezetekről elmondható, hogy közel háromnegyedük 1995 előtt megalakult, tehát arányaiban a '90-es évek elején a szervezet alapítás igen dinamikus volt.
- Mind a nemzetközi kutatások (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986), mind a hazai kutatások (Kuti, 1999; Harsányi – Kovács, 2002) a nonprofit szervezetek legmagasabb arányát a kulturális ágazatok (művészetek; hírközlés, tömegkommunikáció; kulturális örökség megőrzése, közművelődés; többcélú és egyéb kulturális tevékenység) között a művészeteken belül tartják hangsúlyosnak. Ezt az előfeltevést igazolta vizsgálatunk, a vizsgált szervezetek több mint fele a művészeti területet nevezte meg fő tevékenységi területeként. Városonként vannak különbségek, itt Görlitz közművelődési és kulturális örökség megőrzési tevékenységére gondolhatunk, valamint a rigai szervezetek körében a csaknem kizárólagos művészeti szervezeti arányra.
- A mintánkban a domináns jogi forma az egyesület. Emellett kizárólag az alapítványoknak van említésre méltó szerepük. Bonyolult alapítási procedúrával és csak

elegendő alaptökével létrehozható formák, mint a közhasznú társaságok elenyésző számban találhatóak a mintában. Így ez azt az előfeltevésünket is megdönteni látszik, hogy a vizsgálatban részt vevő városokban elkezdődött volna egy olyan folyamat, amelyben az önkormányzatok feladatkörüket magánkézbe (piaci vagy nonprofit) adnak át, közalapítványokat, közhasznú társaságokat alapítanak, amely révén az állam közvetetten kivonulna a kultúra területéről.

- A szociális gazdaság koncepció keretében építenek a nonprofit szektorra, amely új foglalkoztatási megoldásokat alakít ki. Elsősorban a házkörűli és személyi, a szociális és környezetvédelmi szolgáltatások, valamint a kultúra, a sport és a média területén tartják a nonprofit szervezeteket alkalmasnak a foglalkoztatás bővítésére. Németországban vizsgálták, hogy a 90-es évek második felében a nonprofit szervezetek milyen foglalkoztatási potenciált képviselnek. Priller – Zimmer – Anheier (1999) által végzett 2400 nonprofit szervezetet érintő kérdőíves vizsgálat alapján azt állapították meg, hogy a kultúra területén a szerződéses alkalmazás és az önkéntes munka a legjellemzőbb. Olykor legalább középtávon sikerül munkahelyet teremteni. Németországban különböző támogató programokkal ösztönzik a nonprofit szervezeteket a foglalkoztatásra. Az egyesítés után a nyugatról kapott anyagi juttatások, valamint a jogrendszer gyors, már meglévő, jól működő minta szerinti átalakítása a kelet-német átmeneti folyamatok számára – más egykor a szovjet fennhatóság alá tartozó országgal összehasonlítva – kedvezőbb helyzetet teremtettek. Azt feltételeztük, hogy a német szervezetek kedvezőbb helyzetben vannak a foglalkoztatást illetően. Az európai foglalkoztatáspolitikai elvárások nem igazolódtak, ezzel szemben Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999) azon eredményei, amely szerint a szerződéses foglalkoztatás és az önkéntes munka a jellemző a vizsgált szervezetekre, igazolódtak. A kutatási eredmények alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a vizsgált nonprofit szervezetek új munkahelyeket csak elvétve teremtenek. A vizsgált szervezetek foglalkoztatási viszonyai és munkahelyeinek megőrzése eltérőek. Míg a debreceni és krakkói nonprofit szektorbeli tartós foglalkoztatás inkább kivételt jelentenek, Rigában ez a gyakorlat (az összes szervezet 88%-a). Prágában (51%), Drezdában (32%), Görlitzben (23%) és Weimarban (20%) is többé-kevésbé jellemző a tartós foglalkoztatás. A támogatott foglalkoztatási programok, a kiinduló feltételezésünk ellenére, nem játszanak döntő szerepet a szektorban, a vizsgálatban szereplő keletnémet városok szervezetei csak szűken, a debreceni és a prágai szervezetek csekély mértékben vagy egyáltalán nem (krakkói és rigai) jellemzőek.
- A vizsgálatban részt vevő városokban sokszínű szervezetrendszerrel találtunk jelentős teljesítményekkel, de nem tökéletesen, így a szolgáltatások átvállalásában megnyilvánuló szerep, a foglalkoztatási potenciál növekedése, az állami feladatok átvállalásának tömeges megjelenése nem várható, ha nem változik meg a szervezetekre vonatkozó finanszírozási politika (projektfinanszírozás helyett/mellett működési támogatás). A kutatásunk továbbfejlesztésének, továbbvitelének több útját is látjuk, a debreceni kulturális szervezetek újbóli megkeresése és lekérdezése számos felmerült kérdésünkre választ adhatna. Így például, hogy a saját helyzetüket pozitívnak ítéelő szervezetek valós helyzetüket tükrözték-e, a megkérdezett szervezetek közül hány tudott azóta is tevékeny maradni, a vázolt környezet mennyire teszi lehetővé a fenntarthatóságot. Továbbá, hogy az Európai Unió csatlakozás által megjelent pluszforrások elérhetővé váltak-e a szervezetek számára, a foglalkoztatási helyzet ezáltal javult-e? A 2004-től elérhető Nemzeti Civil Alapprogram működési célú pályázatait a szervezetek működésében hoztak-e érezhető változást? A vizsgálatba bevont többi ország esetében is fennállnak ezek, és hasonló kérdések.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anheier, Helmut K. – Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (2000): *Civil society in transition: The East Germany third sector ten years after unification*. London, London School of Economics and Political Science, Civil Society Working Papers 15.
- Arató András (1992): Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle* 1, 2: 53-80.
- Arató András (1999): *Civil társadalom, forradalom és alkotmány*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- DiMaggio, Paul J. (1986): *Nonprofit Enterprise in the Arts. Studies in Mission and Constraint*. New York, Oxford University Press
- Harsányi László – Kovács Róbert (2002): *Kulturális nonprofit szervezetek Budapesten*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kramer, Ralph M. (2000): A Third Sector in the Third Millennium? *Voluntas* 11, 1: 1-23.
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva (1999): *Kulturális célú nonprofit szervezetek*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Kuti Éva – Marschall Miklós (1991): A nonprofit szektor fogalma. *Esély* 2, 1: 61-69.
- Lakis, Peteris (2000): *Teilbericht Riga. Die Transformationsprozesse im Kulturbereich mittel- und ostmitteleuropäischer Städte im Hinblick auf das Dritte System*. Dresden/Görlitz, Technische Universität Dresden
- Lantos Tamás (1999): Nonprofit mítosz. *Kovács* 3, 1-2: 21-49.
- Priller, Eckhard – Annette, Zimmer – Anheier, Helmut K. (1999): Der Dritte Sektor in Deutschland. Entwicklungen, Potentiale, Erwartungen. In *Aus Politik und Zeitgeschichte* B9/99 2-21.
- Putnam, Robert D. (1993): The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospect*, 4, 13: 22-32
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1995): *Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1996) *The International Classification of Nonprofit Organizations*. Baltimore, The Johns Hopkins Institute for Policy Studies
- Schuster, J. Mark Davidson (1985): *Supporting the Arts: An International Comparative Study*. Washington, National Office of Endowment for the Arts Office of Research and Analysis
- Seifert, Wolfgang (1996): Systemunterstützung und Systembewertung in Ostdeutschland und anderen osteuropäischen Transformationsstaaten. In Zapf, Wolfgang – Habich, Roland (eds.): *Wohlfahrtsentwicklung im vereinten Deutschland: Sozialstruktur, sozialer Wandel und Lebensqualität*. Berlin, Sigma 309-328.
- Seligman, Adam B. (1997): *A civil társadalom eszméje*. Budapest, KávÉ Kiadó
- Zapf, Wolfgang (1984): Welfare Production. Public Versus Private. *Social Indicators Research* 15, 3: 263-274.
- Zimmer, Annette (2002): *Dritter Sektor und Soziales Kapital*. Münsteraner Diskussionspapiere zum Nonprofit Sektor 19. Münster, Wesfälische Wilhelms – Universität Münster

A SZERZŐNEK A DOLGOZAT TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI

2006. A civil szervezetek szerepe a közművelődésben. In Éles Csaba (szerk.): *Acta Andragogiae et Culturae* 21. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó Közlésre elfogadva.
2005. Civilek az élethosszig tartó tanulásért. In Pusztai Gabriella (szerk.): *Régió és oktatás. Európai dimenziók*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Egyesülete 269-274.
2003. Kulturális célú civil szervezetek Debrecenben. (Társszerző: Csoba Judit, Juhász Erika, Szabó János Zoltán) *Debreceni Szemle*, 11, 1: 27-51.
2001. Oktatási és tudományos célú nonprofit szervezetek helyzete a 90-es években. In Rubovszky Kálmán (szerk.): *Felnőttoktatás, ifjúság, művelődés*. *Acta Andragogiae et Culturae* 19. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 127-143.
2001. Kulturális célú civil szervezetek Debrecenben. (Társszerzők: Csoba Judit – Juhász Erika – Szabó János Zoltán.) In Rubovszky Kálmán (szerk.): *Felnőttoktatás, ifjúság, művelődés*. *Acta Andragogiae et Culturae* sorozat 19. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 99-126.
2000. A vállalati kultúra nemzeti sajátosságai. In Éles Csaba – Kálmán Anikó (szerk.): *Kihívások és közvetítések*. *Acta Andragogiae et Culturae* 18. szám Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 20-34.
1997. Integráció a közművelődésben. (Társszerző: Balogh Réka) In Kozma Tamás (szerk.): *Euroharmonizáció*. Budapest, Educatio Kiadó 65-77.

EGYÉB PUBLIKÁCIÓK

2002. Felsőoktatás és régió – különös tekintettel az angol felsőoktatásra. (Társszerző: Juhász Erika) *Educatio* 11, 3: 463-473.
1999. Természettudományos tévképzetek iskolai vizsgálata. (Társszerzők: Juhász Erika - Szabó Irma), *Iskolakultúra* 9, 10: 97-103.
1998. Szakképzés a holnap Európájában. (Társszerző: Balogh Réka) In Rubovszky Kálmán (szerk.): *Művelődéstudományi tanulmányok*. *Acta Andragogiae et Culturae* sorozat 17. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 73-84.

A SZERZŐNEK A DOLGOZAT TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ KONFERENCIA ELŐADÁSAI

2005. április 1-2. Az MTA Pedagógiai Bizottságának Nevelésszociológiai Albizottságának konferenciája – Regionalitás és oktatás európai dimenzióban, Debrecen (*előadás: Civilek az élethosszig tartó tanulásért*)

2004. október 20-22. IV. Országos Neveléstudományi Konferencia – Tanulás, kommunikáció, nevelés, Budapest (*előadás: Oktatási célú nonprofit szervezetek a rendszerváltás óta eltelt időszakban*)

2003. november 6. Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program I. Találkozója – Az oktatás és művelődés új irányai az ezredfordulón, Debrecen (*előadás: Kulturális átalakulási folyamatok Kelet – Közép Európában*)

2002. október 24-26. II. Országos Neveléstudományi Konferencia – A tudásalapú társadalom pedagógiája, Budapest (*poszter – Oktatási és tudományos célú nonprofit szervezetek helyzete a 90-es években.*)